

YARLIĞ SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE YENİ BİR KÖKEN BİLGİSİ DENEMESİ*

*Mehmet Vefa NALBANT***

ÖZET

Köken bilgisi çalışmalarında bir sonuca ulaşmak için birbirini izleyen bilimsel birçok mantıklı süreçten geçilir ve bunun sonucunda sözcüğün kökeni ile ilgili bir karara varılır. Bununla birlikte, bu araştırmalarda aynı süreçler izlenmesine rağmen bazen birbirinden çok farklı sonuçlar elde edilebilmektedir.

Bu yazıda *yarlıg* sözcüğünün kökeni ile ilgili yeni bir etimoloji denemesi yapılmıştır. Sözcüğün kökeni tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkçenin erken dönem metinlerinden başlamak üzere izini sürebildiğimiz *yarlıg* sözcüğü ve bu sözcükle ilişkili farklı gövdeler hakkında bugüne kadar birçok araştırmacı çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Köken bilgisi sözlüklerinin madde başları dışında, bu sözcük, özgün bilimsel çalışmaların da araştırma konusu olmuştur. Aşağıda kısaca üzerinde durulacak bu araştırmalarda dikkat çeken husus *yarlıg* sözcüğünün kökeni ile ilgili henüz ortak bir yargıya varılmamış olmasıdır.

Çalışmada sözcüğün kökeninin tespitine çalışılmış, kökün sözcükle anlam ve şekil bakımından uygunluğu araştırılmıştır. Sözcüğünün su ile ilişkisi kurularak sözcüğün kök ailesi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yarlıg, Etimoloji, Kelime ailesi, Leksikoloji, Semantik.

A NEW ETIMOLOGICAL ATTEMPT ON WORD OF YARLIĞ

ABSTRACT

In Etymological studies to reach a conclusion followed each other many scientific processes is applied. As a result, a decision is reached regarding the origin of the word. However, in spite of the same processes in these studies sometimes very different results can be obtained.

* Bu makale 2010 yılında kaleme alınmıştır. Çeşitli bilim adamlarının görüşlerine başvurmak ve konu hakkında ileri sürdüğümüz görüşleri tartışmak makalenin yayınlanma tarihini geciktirmiştir. Bu arada konuyla ilgili yeni yayınlar yapılmıştır. *Yarlıg* sözcüğü üzerine yapılmış bu yeni yayınlara ilişkin değerlendirmemize makalenin ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Eski Türk Dili, El-mek: vnalbant@gmail.com

In this study made a new etymology about the origins of the word *yarlıg*. Tried to identify the origin of the word. We follow the trail of word's "yarlıg" which we can see in early Turkish texts and this word so far about the different bodies. Many researchers have argued that a variety of opinions about etymology of this word. This word has been the subject etymological dictionaries, and independent research. The following briefly pointed out that these studies will focus on the issues related to the origin of the word *yarlıg* is not yet a common judgment was agreed on.

The study aimed to investigate the origin of the word. Suitability in terms of semantic and shape of the root were investigated. The word is associated with water and tried to determine the genealogy of the word.

Key Words: Yarlıg, Etymology, Word family, Lexicology, Semantics.

0. Giriş:

Bir dil araştırmacısının köken bilgisi çalışması yaparken karşılaştığı en zor durumlardan biri daha önce üzerinde araştırma yapılmış bir sözcüğü tekrar inceleyip daha farklı bir görüşü dile getirirken ortaya çıkmaktadır. Köken bilgisi çalışmalarında bir sonuca ulaşmak için birbirini izleyen bilimsel birçok mantıklı süreçten geçilir ve bunun sonucunda sözcüğün kökeni ile ilgili bir karara varılır. Bununla birlikte, bu araştırmalarda aynı süreçler izlenmesine rağmen bazen birbirinden çok farklı sonuçlar elde edilebilmektedir.

Türkçenin erken dönem metinlerinden başlamak üzere izini sürebildiğimiz *yarlıg* sözcüğü ve bu sözcükle ilişkili farklı gövdeler hakkında bugüne kadar birçok araştırmacı çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Köken bilgisi sözlüklerinin madde başları dışında, bu sözcük, özgün bilimsel çalışmaların da araştırma konusu olmuştur. Aşağıda kısaca üzerinde durulacak bu araştırmalarda dikkat çeken husus *yarlıg* sözcüğünün kökeni ile ilgili henüz ortak bir yargıya varılmamış olmasıdır.

Bizim sözcüğün kökeni ile ilgili ileri süreceğimiz görüşler şimdiye kadar dile getirilmiş bu fikirlerden birçok noktadan ayrılmaktadır. Çalışma ilkemiz sözcüğün kökeni ile ilgili kesin bir kanı ortaya koymaktan öte sözcüğün kök ailesinin tespiti ve sözcük üzerinde bir köken bilgisi denemesi yapmak olarak belirlenmiştir.

1. Türkçe Yazılı Kaynaklarda Yarlıg Sözcüğü:

İlk örneklerine Köktürk harfli Türkçe metinlerde (Orkun, 1994, II, s. 64,65) rastlanan *yarlıg* sözcüğü söz konusu metinlerde "ihsan, bağış, hediye" anlamlarında kullanılmıştır (Öner, 2004, s. 118). II. Köktürk kağanlığı döneminden kalma Türkçe metinlerde isim şekline rastlanmayan bu sözcüğün *yarlıg+ka-* > *yarlıka-* şeklindeki fiil şekliyle ise sık karşılaşılmaktadır. Sözcüğün söz konusu fiil şekli *teğri*, *yer* ve *teğriken* sözcükleriyle birlikte "buyurmak, lütfetmek, esirgemek, ihvan etmek" gibi anlamlarda kullanılmıştır (Şirin User, 2009, s. 409). Bu sözcüğün söz konusu eserlerdeki kullanımına ilişkin seçilmiş örneklerden birkaçı şöyledir:

yeme ne iş yarlıg yarlıkasar kop işi yorık bolgay " Ne iş emir emredilirse yerine getirilir." (Orkun, 1994, II, s. 58)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

tenri yarlıkadukın için özüm kutum bar için kagan olurtum “ Tanrı lütufkâr olduğu için benim de talihim olduğu için kağan olarak oturdum.”(Tekin, 1988, KT G-9, BK K-7)

Uygur döneminden kalma eserlerde *yarlıg* sözcüğü;

a. “emir, ferman, buyruk” b. “sutra, dini buyrukların kanunlar kitabı” c. “fakir, yoksul, aciz” d. “lütuf” anlamlarında kullanılmıştır. Bu dönem metinlerinde sıklıkla karşılaştığımız bu sözcükle ilgili başka çalışmalarda yeterince örnek verilmiş olduğundan (Tekin 2001 / Öner 2004) bu dönem eserlerindeki bütün örneklere burada yer verilmemiştir:

yme ne iş yarlıg yarlıkasar kop işi yorık bolgay “ Ne iş emir emredilirse her şeyde işi muvaffak olur” (Orkun, 1994:II, s. 58).

ötrü bu yarlıg eşitip beş yüz satıcı erenler terilip içkerü ötüg berdiler “Sonra bu emri duyarak, beş yüz tüccar toplandılar ve saraya ricada bulundular” (Hamilton 1998: 22)

iki jegirmi bölük yarlıg “On iki bölümden oluşan sutra” (VATEK, 2011, TT.V1)

Uygur dönemine ait olan fakat daha geç dönemde yazıya geçirilmiş Oğuz Kağan destanında sözcüğün y>ç değişimi ile *çarlıg* şekline geliştiği görülmektedir:

şol urum kagan oguz kagannuñ çarlıgın saklamaz irdi “ Bu Urum kağan Oğuz Kağanın emrini dinlemezdi” (Bang, Arat 1987, XV, 127-128).

Karahanlı Türkçesinde ise *yarlıg* sözcüğü “Tanrı/Han buyruğu, emir, ferman, izin, yoksul, fakir” gibi anlamlara gelmektedir. Bu dönem eser külliyatı içinde yer alan Kur’an tercümelerinde *yarlıg* isminden türetilmiş *yarlıka-* fiili ve bu gövdeden türetilmiş *yarlıkaglı* “merhamet edici”, *yarlıkagan* “merhametli” sözcükleri dışında *yarlıg* ismiyle kurulmuş *yarlıg id-*“vahyetmek, vahiy göndermek”, *yarlıg tegürmek* “vahyolunmak”, *yarlıg tutuglu* “emirlere boyun eğen”, *yarlıgdın çık-* “yoldan çıkmak”, *yarlıg bérnek* “emir vermek” gibi birleşik fiillere de rastlamaktayız (Ata, 2004, s. 757-762).

Dönemin bir başka önemli Kur’an tercümesinde de, *yarlıg* ve *yarlık* şeklinde saptanabilen bu sözcüğün anlamı “emir, ferman” olarak ortaya konmuş, bu sözcükle çeşitli birleşik fiiller yapılmıştır (Kök, 2004 / Ünlü, 2004).

İslamî döneme ait ilk edebî eser olma özelliğine sahip Kutadgu Bilig’de de sözcüğün anlamının “emir, ferman, buyruk” olduğu görülmektedir:

biri yarlıgını ağır tutsalar

negü erse terkin anı kılsalar

“İlk olarak halk senin emirlerine hürmet etmeli ve emrin ne ise onu hemen yerine getirmeliler” (Arat, 1991, s. 5580)

bayat yarlıgın sen ağır tut ağır

iligke tapug kıl yorık yol tüze

“Tanrının emirlerini sen kıymetli tut, halini, yolunu doğru tutarak ona ibadette bulun” (Arat 1991, s. 1507)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

XI. yüzyıl Türk dünyasına ait bir sözcük bütüncesi olan DLT’de ise *yarlıg* sözcüğü iki farklı madde başı olarak geçmektedir. İlk *yarlıg* sözcüğüne Kaşgarlı Mahmud’un verdiği anlam “zavallı, fakir” şeklindeyken, ikinci *yarlıg* sözcüğü “sultanın emri, buyruğu” olarak anlamlandırılmış, bunun Çiğil lehçesine ait olduğuna ve Oğuzların bu sözcüğü bilmediğine dikkat çekilmiştir:

yarlıg: Acınan, yoksul. Bu sözden alınarak *yarlıg er* denir. Yarlıganmış adam¹ demektir. (Atalay 1992, III, s. 42 / Dankoff-Kelly 1984, II, s. 462)

yarlıg : Hakanın mektubu, fermanı, buyruğu. Çiğilce. Bunu Oğuzlar bilmezler. (Atalay 1992, III, s. 42 / Dankoff-Kelly 1984, II, s. 462)

Aynı sözcük DLT’de bir de *idi* “efendi, sahip” ve *üme* “misafir” madde başlarına ilişkin verilen örneklerde geçmektedir:

idimiz yarlıgı “Tanrımızın buyruğu” (Atalay, 1992, I, s. 87 / Dankoff-Kelly, 1982, I, s. 56)

kelse kalı yarlıg bolup yunçig üme

keldür anuk bolmış aşig tutma uma

“Sana yoksul bir konuk gelirse, onun önüne hazır bulunan aşı getir, geciktirme.” (Atalay 1992, I, s. 93 / Dankoff-Kelly 1982, I, s. 59).

İki farklı yerde sözcüğün “buyruk, emir” anlamlarına işaret eden Kaşgarlı’nın hem hanın hem de Tanrının emrini ifade eden bu sözcük için tanrısal olanla dünyevî olanın ufak seslik farklarla birbirinden ayrıldığı *kargak /kırgak, yalafar/yalawaç* sözcüklerindeki benzer bir farka işaret etmemesi dikkat çekicidir. Bu durum sözcüğün anlamında her iki alan arasında devrin Türkçe konuşurlarının bir farklılık yaratmadıklarını ortaya koymaktadır.²

Yazı diline yansıyan yerel unsurların varlığı ve bazı ufak tefek seslik ve biçimlik farklar dışında Karahanlı Türkçesi edebî yazı dilinin devamı olan Harezmi Türkçesi eserlerinde de *yarlıg* sözcüğünün anlam ve kullanım alanında bir farklılık göze çarpmamaktadır. Fakat Nehcü’l-Feradis’teki (NF) bir cümlede *yarlıka-* sözcüğünde “emir vermek, buyurmak” yanında “konuşmak, cevap vermek” anlamı da sezilmektedir. NF’de yine birçok kez *yarlıka-*“affetmek, bağışlamak, buyurmak, emretmek” (Eckmann, 1995, s. 2/5, 282-12) ve bunun ettirgen şekli olan *yarlıkat-*“affettirmek, bağışlatmak” (Eckmann, 1995, s. 4/4, 348/3) fiilleri de kullanılmıştır:

Yana bular düşmanka karşı barsunlar öñin tâyifa kelip bir rek’atlarını kırâ’at birle tāmam kılsunlar tēp yarlıg keldi erse...(Eckmann, 1995, s. 40/13-14)

Yâ Muhammed bu atañ ādam peygāmbar turur muña selām kılğıl tēdi erse men takı selām kıldım ādam peygāmbar takı cevap yarlıkadı (Eckmann, 1995, 53/10, 11)

Harezmi Türkçesinin diğer eserlerinde de sözcüğün *yarlıg, yarlıka-, yarlıkan-, yarlıkat-* şekilleri yanında, *yarlı* “zavallı, fakir”, *yarlıkaw* “lutuf, esirgeme” (Özyetgin, 1996), *yarlıkayu*

¹ Dankoff-Kelly çevirisinde bu ibareye “ the wretched man” şeklinde anlam verilmiştir.

² Kaşgarlı eserinde *yalafar ve yalawaç, kırgak ve kargak* arasında ses farklılığı ile bir anlam nüansı yaratıldığına bu yolla tanrısal olanla maddi olanın birbirinden ayrıldığına dikkat çeker.

tilemek “bağışlamayı istemek”, *yarlıkatu tilemek* “bağışlamayı istemek” gibi isim ve fiil şekilleri bulunmaktadır (Ata, 1997). Yine Mukadimetü'l-Edeb adlı eserdeki *yarlı* sözcüğüyle eş anlamlı olan ve *yalk-* “usanmak” fiiliyle ilişkilendirilen *yalkınç* “fakir, yoksul” sözcüğü de (Yüce, 1993, s. 26/4) *yarlıg* sözcüğünün kök ailesi ile ilgili bazı fikirler verebilmektedir.

Kıpçak Türkçesine ilişkin eserlerde ise sözcüğün *yarlı* “fakir, yoksul”, *yarlu* “fakir, yoksul”, *yarlıg* “yardım”, *yarlıgan* “merhamet eden, Allah”, *yarlıga-* “acımak, merhamet etmek”, *yarlıgançlı* “merhametli”, *yarlılık* “yoksulluk”, *yarlıkan-* “affedilmek, suçları bağışlanmak” gibi alışılmış isim ve fiil şekilleri yanında *yarılıga-* “acındırmak”, esirgemek, *yarlıgamak*” şekline de rastlamak mümkündür (Toparlı vd., 2003, s. 312-313).

Tarihî Türkçe metinlerin taranmasıyla oluşturulan ve bu eserlerden alınmış örneklerle madde başlarının tanıklandığı *Tarama Sözlüğü'nde* (TS) ise *yarlıg* ve bundan türeyen *yarlıgamak*, *yarlıganmak* sözcükleri yanında bu sözcüğün kök ailesiyle ilişkilendirilebilecek ve bizim yapacağımız köken bilgisi denemesinde kök olarak düşündüğümüz *yal* sözcüğünün anlamını *yar* köküyle birleştirmemize olanak sağlayacak *yarçu* ismi ile *yarçulaşmak* fiillerini bulmamız mümkün olmaktadır (TS, 1996, VI, s. 4222-4358). Her iki sözcüğün taşıdıkları anlam yükleri bunların “dil, söz söyleme” temel anlamından geliştiklerini ortaya koyacak durumdadır. Bu iki sözcük ile ilgili gerekli açıklamalar aşağıda yapılacağından burada sadece geçtikleri örneklere yer verilecek bu sözcüklerin yukarıda sözü geçen kökle birleştirilmeleri ve aynı kökten gelişen başka sözcüklerle olan yakınlıkları sorunu ise yazının devamındaki kök ailesi ve *yarlıg* sözcüğünün kökeni bahislerine bırakılacaktır:

yarçu : *dedikodu*

Liykin bu dediğim nede gerekse yarçu kılmakta değil belki şol vakıttır kim bu yarçuları bir nesnede ola ki anın hiç emr-i dine taalluku olmaya (TS, 1996, VI, s. 4341).

yarçu kılmak: *münakaşa etmek, tartışmak.*

Bizim ehlimiz dahi bulardan öğrenip bizim ile yarçu iderler oldular (TS, 1996, VI, s. 4341).

yarçulaşmak /yarçulaşmak : *Söz atışmak, ağız kavgası yapmak, tartışmak.*

Dimek olur ki sizinle bizim aramızda yarçulaşmayı terk ettik selametlik talep etmek için (TS, 1996, VI, s. 4342).

2. Yarlıg sözcüğü Üzerine Yapılan Köken Bilgisi Çalışmaları ve Sözcüğün Kökeni:

Köken bilgisi çalışmaları ve *yarlıg* sözcüğü ile ilişkin olarak yapılan özgün çalışmalarda bu sözcüğün biri fiil olan *yar-*, diğeri ise *yar* şeklinde isim olan iki farklı kökten getirildiği görülmüştür. Bu sözcüğün köken olarak bir *yar* isminden geldiği genel olarak kabul edilmiş olmakla birlikte *yar* isminin temel anlamıyla ilgili birbirinden farklı görüşler ortaya konmuş ve sözcüğün temel anlamı genel olarak dört farklı anlam çevresinde toplanmıştır:

a) Tükürük, salya temel anlamından hareketle ve sözcükteki anlamsal değişimle sözcüğün “aciz, fakir” anlamlarını kazandığı yolundaki görüş.

b) *Yarlıg* ismi ile *yarlıka-* fiillerindeki “yardım etmek, lütuf etmek” anlamlarından hareketle sözcüğün köken bir *yar* ismine bağlandığı fakat sözcüğün temel olarak “yardım” anlamına geldiği yönündeki görüş.

c) Räsänen tarafından ortaya konan ve yine *yar* şeklindeki isim köküne bağlanan fakat anlamın “boşluk” olarak gösterildiği görüş.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

c) Doerfer tarafından ileri sürülen fakat sözcüğün “ılam, duyuru, çağrı” anlamlarına işaret edilen ve *yarlıka-* fiili ile “konuşmak” arasında üstü kapalı ilgi kurulan görüş.

Bu çalışmalardaki görüşleri biraz daha açmak mümkündür:

Sözcüğün kökeni konusunda görüş bildiren Räsänen, sözcüğü **yar* “boşluk” ve *+lıg* şeklinde değerlendirmekte ve bu sözcüğün anlamını “fakir, miskin” olarak göstermektedir. (Räsänen, 1969, s. 190)

M. Erdal ise *yarlıka-* şeklini *yarlıg+ka-* şeklinden getirirken *yarlıgka-* biçiminin *yarlıka-* şeklinden çok önce olduğundan söz etmektedir. (Erdal, 1991, II, s. 459). Erdal *yarlıka-* fiilinin asıl anlamının *yarlıg* “fakir, sefil” anlamındaki isimden türediği için “fakir olmak” olarak tasarlanabileceğini belirtir (Erdal 1991:II-627).

Türkçenin ilk dönem metinlerinden hareketle hazırladığı önemli sözlüğünde Clauson, *yarlıg* sözcüğünü iki ayrı madde başı yapmıştır:

1. *Yarlıg*: Üstün alta emri. Bazen çağrışım ile üstten gelen iyilik. Morfolojik olarak *+lıg* isimden isim yapım eki olarak kabul edilemez. Bu sözcük aslında Uygur ve Mani yazısında *yrlyg*’dan çok *yrlyg* olarak yazılmıştır. Kuvvetle ihtimaldir ki bu sözcük çok eskidir. 2. *periyotta* Moğolcada *carlıg* şeklini alan sözcük ferman anlamında yöneticilik ile ilgili teknik bir terim olmuş ve anlamı genişlemiştir.

2. *Yarlıg*: Fakir muhtaç. İlk bakışta *+lıg* ile ilgili görülüyor. Fakat şüphesiz *yar(1)*: tükürük, *salya* veya *yar(2)*: uçurum, *yarık* ile ilgilidir (Clauson, 1972, s. 966-967).

Doerfer, TMEN adlı sözlüğünde konuyla ilgili farklı bir görüş getirerek sözcüğü *yar-* şeklindeki bir fiilden gelişen ve *yar-ıl-* şekline gelen bir gövdeye *-ıg* ekinin bağlanmasıyla *yarlıg* olarak tasarlar ve bu sözcükteki orta hece düşmesiyle sözcüğün *yarlıg* haline geldiğini düşünür (Doerfer, 1975, IV, s. 1784).

Doerfer sözcüğün yapısı ile ilgili asıl görüşlerini 1848. ile 1849. notlarda ortaya koyar. Burada iki farklı *yarlıg* sözcüğü veren Doerfer, 1848 numaralı kaydına aldığı ilk *yarlıg* sözcüğüne “arm” yani “güç, otorite, destek olmak, elini uzatmak” anlamlarını verir. 1849 numaralı notunda ise sözcüğü köken olarak *yar-ıl-ıg* şeklinden bir ses düşmesiyle *yarlıg* şekline getirir. Bu arada *car* sözcüğünün Moğolcadaki “çağrı, ilam, haberci, ünlem” anlamlarına da dikkat çeker (Doerfer, 1975, IV, s.1848-1849).

Doerfer *yarsı-* fiilini incelerken ise “tükürük” anlamına gelen *yar* ile “zehir” anlamına gelen *yar* sözcüğünü incelemiş ve ikincisinin “lekelemek, iftira etmek” anlamlarıyla tespitinin çok ortaya çıkarılabilir olmadığını ifade etmiştir. Doerfer Moğolca *yar* sözcüğü ile Türkçedeki *yar* sözcüklerinin kesinlikle aynı olmadığını tükürükle ilişkilendirilebilecek ve *yarsı-* şeklindeki *yar* sözcüğünün ancak *+sı-* ile daha geç dönemde tespit edildiğini ifade eder. Yine bu kısımda *yarlıga-* kelimesini incelerken kelimenin “acımak” anlamı yanında “konuşmak” ile de ilgisini kurar (Doerfer, 1975, IV, s.1850).

Doerfer’in anlamları farklı sözcüklerden ikincisinde “iftira etmek, lekelemek” anlamını yakaladığını ancak bunun tespitindeki zorluk nedeniyle bu durumu mümkün görmediğini anlayabilmekteyiz. Şinasi Tekin’in de ifade ettiği gibi Doerfer, *yarlıga-* fiilinde “acımak” yanında bir “konuşmak” anlamı görmüş ama bu durumu açıklayamamıştır.

Sevortyan sözlüğünde ise *yar* “haberci çağrısı, duyuru, ilan” şeklinde yansımalı bir isim kökü tasarlanmış ve bu kökten *yarlıg* şekli oluşturulmuştur. Öner bu sözcükte Sevortyan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

sözlüğünde yansımali bir kökten kurulduğu düşünülen *yarlıg* sözcüğünün kagan yarlıgına dönüşmesinde anlamsal bir zorluğun bulunduğunu ifade eder (Öner, 2004, s.120). Sevortyan'ın fakir anlamına gelen sözcükle duyuru ilan anlamına gelen sözcüğü ayırdığı ve bunlar için farklı kökler tasarladığı anlaşılmaktadır. Sevortyan'ın “fakir, zavallı” anlamına gelen *yarlıg* sözcüğü ile ilgili görüşleri ise şöyledir:

“yarlı Türk.

1. *Gariban, fakir (hiçbir şeye sahip olmayan) – Tüm kaynaklarda; kıt, cılız, yoksul, verimsiz – Kum., Baş., Bud.; yoksul, sefil – Bud., Zen. II 949, Vam. CSpr.;*

2. *Gariban, fakir – Kum.; Mutsuz – Tat. Dial. Tum 3S, DTS 178, Mal., AF, Hor. P. Qutb, Hik., Tryj.; sefil, yoksul, fakir – Kar., Kum., DTS 242, Qutb; acınacak durumda olan – Kar., Truj.; güçsüz, kuvvetsiz – RIII 126 (Leb.), DTS 178, 242.*

“Mutsuz, acınacak durumda olan” anlamlarının çok önceleri (VIII-IX. yy.) kayda geçmiştir (bakınız: DTS 178, 49 Cl. 967ab). XI. yüzyıldaki Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde sanki her iki anlam da (*gariban – sefil, sahipsiz ve gariban – mutsuz*) gösteriliyor.

Kelimenin etimolojisi açık değildir. M. Rësänen kendi hipotezini hiçbir kanıt göstermeden *jar* – “boşluk” köküne bağlamaktadır (Ras. VeWT 190b). A.N. Samayloviç “parça, kırık, mutsuz, gariban” anlamındaki *yarlı* – “yarılmak, parçalanmak” çekiminden *yarlı* kelimesini görmüştür (Sam. 42). Onun görüşü F. G. İshakov tarafından onaylanmıştır (İR.LTY 186-187). Ondan başka D.G. Kiyekbayeva şu hipotezi göstermiştir: *yarlı* < *yarı*+lı – “плёнчатый” – zayıf, zayıfça” – “fakir, gariban”...

Çuvaş dilindeki “*yurla*” (fakir) örneği hakkında F. G. İshakov'un Kıpçak dilinin kaynakları hakkındaki çalışmasında söz edilmiştir. Aynı zamanda Ras SLS 137 kaynağında da Çuvaşça kelimelerden bahsedilmiştir. Bu kelimededen “*yuralan*” fiili türetilmiştir. Bunun anlamı fakirliğe düşmek-fakirleşmek ve “*yurlah*” kelimesi de fakirlik demektir. Bu durumda şöyle diyebiliriz. “*yar*” “*yarı*” köklerinden “*yarlı*” kelimesi Kıpçak dilinde ya da Çuvaş dilinde “*yur*” kökünden “*yurla*” kelimesi türetilmiştir (Sevortyan, 1989, IV, s.143).

Tuncer Gülensoy *yarlıg* sözcüğünü farklı bir bakış açısıyla **ya* yansımaya sözcüğünden *+r* ile oluşmuş ve anlamı da “bağırma, duyurma, ilan etme” olan bir sözcük olarak düşünür ve Moğolca *car, caru* sözcükleriyle karşılaştırır (Gülensoy, 2007, s.1077).

Yarlıg sözcüğünü özgün bir bilimsel çalışma konusu yapan Şinasi Tekin sözcüğün *yar* “salya, sümük” sözcüğünden *+lıg* ekiyle yapıldığını ve yeni türeyen şeklin anlamının “sefil, fakir, acınacak durumda olan” olduğunu belirtir. Tekin bu yeni teşkil edilmiş isimden Manici ve Burkancı misyonerlerin *yarlıka-* fiilini yaptıklarını ve bu yeni şeklin “birinin acısına varmak, merhamet etmek, ihsan etmek” şeklinde bir anlamsal gelişmeye uğradığını düşünür. Tekin'e göre sözcüğün “ferman vermek, buyurmak, lütfetmek vb.” anlamları bu sözcüğün manevî âlemde dünyevî âleme geçişi ile ilgilidir. Tekin yazısının devamında Doerfer'in sözcükle ilgili olarak tasarladığı *yarlıg* şeklini ise Türkçede meçhul fiil gövdelerinden ad yapıldığını belirterek reddeder (Tekin, 2001, s. 226-228).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Sözcüğün kökeni ile ilgili bir başka çalışma ise Mustafa Öner tarafından yapılmıştır. Öner, sözcüğü köken olarak “yardım” anlamına gelen varsayımsal bir **yar-* fiiline bağlamakta ve bu kökten *yarı* “yardım” sözcüğünün türediğine inanmaktadır. Öner’e göre *yarlıg* sözcüğü *yarı+lıg* “yardım etmek” şeklinden “buyurmak, emretmek” şekline genişlemiştir. Öner’in kendi etimolojisiyle ilgili olarak fark ettiği bir durum, kök olarak düşündüğü *yarı* sözcüğünün ilk olarak ancak İslamî döneme ait Türkçe metinlerinde tespit edilebilmesi ve kaynaklarda köken bakımından Farsçaya ait sayılmasıdır. Öner’e göre Türkçede *yardım*, *yarı-*, *yarçı* gibi türevleri olan bu sözcük alıntı değildir. (Öner, 2004, s. 120)

Son yıllarda sözcüğün kökenine ilişkin iki yeni çalışma daha yapılmıştır. Bu çalışmaların ilkinde Aysu Ata, sözcüğün kökeni konusunda Doerfer’in görüşüne dayanmaktadır. Doerfer *yarlıg* sözcüğünün kökünü *yar-* “ikiye ayırmak” fiiline dayandırmaktaydı. Bu görüş, Ata tarafından “bölmek, yarmak” anlamı taşıyan *kes-*, *biç-* gibi fiillerin de Kur’an tercümelelerinde “hüküm vermek” anlamına geldiği belirtilmek yoluyla desteklenmektedir (Ata 2007: 227).

Konu üzerindeki en yeni çalışma ise Galip Güner tarafından yapılmıştır. Güner, *yarlıg* sözcüğü için daha önce başka bilim adamları tarafından ortaya konan ve yukarıda yer verdiğimiz *yar*, *car* köklerini temel kabul etmiştir. Güner sözcüğün ilk anlamını, incelemesinde yer verdiği ve kendisinin de kabul ettiği görülen Çetin’in (2009: 830) görüşlerinden hareketle önce “Tanrı buyruğu” sonra da maneviyat düzeyinden dünya yüzeyine inmiş bir sözcük olarak “buyruk, emir” olarak yapılandırmıştır. (Güner 2013: 1556-1558). Yazısının devamında Stachowski’nin “*Malum olduğu üzere etimoloji (köken bilgisi) çalışmalarında kök, gövde ile ekler arasındaki anlam ilişkilerini açıklamak aslında kelimenin gerçek manasını bulmak demektir. Bunu gerçekleştirilebilmek için sadece kelimenin morfolojik tarihini değil bu kelimenin adlandırdığı nesnenin, kavramın veya eylemin semantik tarihini de bilmek gerekir*” cümlesini kendine referans alarak incelemesini yapan Güner (2013: 1556), *yarlıg* sözcüğünün ilk anlamını “Tanrı buyruğu > emir, buyruk” olarak kabul ederek, sözcüklerin soyut anlamlarının oluşma süreçlerinin bir dilin gelişme süreçleri içindeki en son aşamalardan biri olduğu varsayımını değerlendirmemiş, sözcüğün kök ailesi içinde olabilecek başka sözcükleri de inceleme dışında tutarak sözcüğün temel anlamını belirlemek yoluna gitmemiş ve *kelimenin adlandırdığı nesnenin, kavramın veya eylemin semantik tarihini* görmeyi ihmal etmiştir (Güner 2013: 1556-1557). Oysaki soyut bir kavram alanını işaretleyen bir sözcük olarak Köktürk metinlerinde saptadığımız *yarlıg*’ın bu kavram alanını bir işaretleyici olarak ortaya çıkması için dildeki herhangi bir göstergenin geçirdiği bazı süreçlerden geçmesi gerekir. Yani daha somut olan bir kökten ve aşama aşama soyut alana geçen ve somut anlamıyla bağını tam olarak koparmamış bir kök aramak gerekir. Bize göre, Güner *yarlıg*’ın kökenini başka bilim adamları tarafından da ileri sürülüşü gibi *yar* şeklinde ve doğru tespit etmiştir. Fakat sözcüğün ilk anlamının “Tanrı buyruğu, emir, buyruk” olduğu yönündeki görüşüne sözcüğün kök ailesi içinde bulunan ve bizim tespit ettiğimiz başka sözcüklerin taşıdıkları anlam yükü ve soyut sözcüklerin oluşma ve kavram alanlarının şekillenmesindeki süreçleri de göz önünde tutarak katılamamaktayız.

Sözcüğün kökeni ile ilgili ortaya konan ve yukarıda değerlendirdiğimiz çalışmalarda ortak sayılabilecek nokta, sözcüğün bir şekilde sözle, konuşmayla olan ilgisinin kabul edilmesidir. Neredeyse bütün çalışmalarda bir şekilde sözcüğün ikinci veya üçüncü anlamları arasında gösterilen “konuşmak, söz söylemek” acaba sözcüğün ilk ve temel anlamıyla ilişkili olabilir mi?

Bu durumu açıklığa kavuşturmak ancak sözcüğün kökünün “dil” ve sonra da “konuşmak, söz söylemek” ile ilişkisini ortaya çıkarabilmekle mümkün olabilir. Yukarıdaki eserlerden alınmış örneklerde ve köken bilgisi çalışmalarında da görüldüğü gibi genellikle bu sözcüğün *yar* kökü etrafında incelendiği görülmektedir. *Yar* sözcüğünün kök ailesi içinde DLT’deki *yala-* “iftira etmek, töhmet altında bırakmak” ile *yala* “ töhmet, suçlama”, *yala* isminden türeyen *yalaçı* “birini

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

suçlamakta aceleci davranan kişi”, Mukadimetü’l-Edeb’deki *yarlı* ve onunla eş anlamlı olan *yalkınç* “*fakir, yoksul*”, yine Tarama Sözlüğünde yer alan *yarçu* ve *yarçulaşmak*, Kırgızcada bulunan *calga* ve *cala* sözcüklerini almakta ve bunların kök olarak *yar* veya *yal* olarak her iki şekilde görülebilen sözcükle ilişkilendirmekteyiz. Bu kök ailesi içinde değerlendirdiğimiz *Salyar* > *salya* sözcüğü ise başta görülen *y>s* seslik değişmesi yanında son sesteki *r~l* paralellliğini göstermesi ve *sal* ve *yar* şeklindeki eski bir ikilemeye(hend.) işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu sözcüklerde kök biçimbirimin temel anlamını “su, tükürük” olarak tasarlamaktayız. Bu tasarım Ş. Tekin’in *yar* sözcüğünün ilk anlamını “salya, sümük” olarak düşünmesiyle de paralellik göstermektedir. Sözcüğün konuşma ile ilgisi ise sonra ortaya çıkmış ve bu anlam genelleşmiştir. Bununla birlikte *yarlıg* için verilen anlamlar içinde “dil ve söz” anlamı bulunmadığından “su/tükürük” ana anlamından gelişen fakat daha sonra dil anlamına gelişmiş, *yal* veya *yar* şeklinde bulunabilecek bir kök tespit etmek gerekmektedir. Tarihî Türk lehçelerine ilişkin eserlerde böyle açık bir kök bulunmadığına göre bu kökü Türkçe ile akraba sayılan başka diller ve Türkçenin yaşayan lehçelerinde aramak gerekecektir.

2.1. Yar / Yal Sözcüğü ve Anlamları:

Bu sözcüğün kökenini aydınlatmadan önce bu sözcüğün sesleri ile ilgili bazı sorunlar ortaya konulmalıdır. İlk olarak Türkçede kök biçimbirimlerin durumunun ve seslik yapılarındaki değişmelerin belirlenmesi gerekmektedir. Türkçede kök biçimbirimler genellikle tek heceli olup, seslik düzeni KVK (Konsonant-Vokal-Konsonant) şeklindedir. Türkçedeki kök oluşum süreçleri üzerinde duran Baskakov, bu köklerin oluşumunun ses yasalarıyla çok yakından ilgili olduğunu ifade eder. Baskakov’a göre Türkçede kök biçimbirimler şu aşamalardan geçerek oluşmuştur:

“Kök oluşum süreçleri aynı zamanda kök biçimbirimlerin oluşum sürecindeki sesbilgisel değişimin çeşitli sesbilgisel yasalarıyla da ilişkilidir. Bu değişimler, kökü oluşturan ünsüzlerde olduğu gibi, ünsüzler arasında yer alan iç seste (inlaut ünlüde) de vardır. Bu durumda kök biçimbirimin sesbilgisel kadrosunun değişmesi birincil olarak seslerin lehçelere göre karşılıklarının bulunmasıyla açıklanmaktadır. Bu durumda, kök biçimbirimin sesbilgisel sıfatının değişmesinde sadece bazı durumlarda onun sözlüksel anlamında uzak değişiklikler olmaktadır. İkinci olarak, bir lehçeden ikinci bir lehçeye giren kök biçimbirimler, mesela önce çok az anlam değişikliği bulunan eş anlamlı kelimeler olarak, sonra da ayrı ama temel anlama yakın anlamı olan kelimeler şeklinde -avcılık mesleği ve kadın argolarının oluşumu veya kelimenin tabulaşması sırasında- kelime yapma sisteminde bağımsız gelişim kazanan ve bazen de başlangıçtaki anlamından uzaklaşmış yeni kök biçimbirimler oluşturmaktadır. Üçüncü olarak kelime başındaki ünsüzün değişmesi, mesela onun düşmesi veya diğer bir ünsüzün onun yerine geçmesi gibi değişimler olmaktadır. Aynı zamanda gerçek anlamı da oldukça değişmektedir. Dördüncü olarak kelime sonundaki ünsüz değişmekte ve nihayet beşinci olarak arkasından kökün semantiğinin büyük oranda değişmesine yol açan ön ses ünlüsü değişmektedir.” (Baskakov 2006, s. 36-37).

Baskakov’un ifadelerinden seslik değişmelerin anlamı etkilediği ve sözcüğün bünyesinde çeşitli nedenlerle meydana gelen her değişimin onun anlamı üzerinde daha büyük değişimler meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Baskakov özellikle kelime başında görülen ünsüz değişmesinin kökün semantiğinin büyük oranda değişmesine neden olduğuna dikkat çekmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bizim üzerinde durduğumuz sözcüğün ilk ünsüzü de Türkçede Ana Altaycadan başlamak üzere değişme ve başka seslere gelişme özelliği gösterebilen *y-* ünsüzüdür. Bu ses Türkçede Ana Altaycadaki birkaç farklı sestene gelişmiş fakat bir tek sesbirimde temsil edilmiştir. Sözcük başı *y-* sesinin durumuyla ilgili olarak ortaya konan çalışmalarda bu sesin bulunduğu başka Altay dillerindeki seslerle karşılaştırılması *y-*'nin hangi sestene geliştiğinin belirlenmesini sağlamaktadır (Poppe, 1959, s. 45-52).

Yal veya *yar* şeklindeki bir kökten geldiğine inandığımız *yarlıg* sözcüğü de *y-* ile başladığına göre bu sözcükle ilişkili olabilecek fakat farklı sözcük başı sesleri taşıyan sözcükleri Türkçeye akraba veya akraba olabilecek diğer dillerde aramak gerekecektir. Bu dillerden biri de Moğolcadır. Bu dille ilgili hazırlanmış sözlükte yaptığımız taramada birbiriyle ilişkili gördüğümüz ve aynı kökten geliştiğine inandığımız anlamlarında da gizli veya açık bir şekilde “seslenme, dile getirme, suçlama, töhmet -her iki eylem de dille yapılır-“ gibi anlamlar taşıyan fakat farklı seslerle kurulmuş birkaç sözcüğe rastlamak mümkün olmaktadır. Bu sözcüklerin sonundaki *r~l* paralelliği de dikkat çekicidir. Bu sözcükler şöyle sıralanabilir:

“*Car* : 1. *Yarlık, yazılı emir veya yönerge, talimat, çağrı, anons, bildiri, ilan, duyuru.*

Car: 2 *Yansıma. Cıvıl cıvıl, cır cır, kuş cıvıltısı.*

Cargu : *Yargı, dava, mahkeme, dava açma, yasal durum.*

Carguçi: *Yargıç, hakim, avukat, davacı.*

Carla-: *Yarlık salmak, buyurmak, emretmek, bildirmek, ilan etmek, yaymak, açıklamak.*

Carlıg: *Yarlık, ferman, bildiri, emir; söz; tanrı, başkan veya yönetici sözü, resmi yazı, resmi belge.”*(Lessing, 2003, s. 1602-1604).

Yukarıdaki söz konusu sözcüklerde kökün *car* olduğu anlamsal kapsamının da “konuşmak, söz söylemek” temel eylemi etrafında fiil olarak “çağırarak, bildirmek, mahkemeye çağırarak, davet etmek, emretmek, açıklamak” isim olarak da “söz, emir, ferman, dava, ilan” biçiminde şekillendiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu anlam çevresinde ve seslik yapısı bakımından sadece kök biçimbirimin sonunda görülen *r~l* değişmesiyle oluşmuş başka Moğolca sözcükler ise şöyledir:

“*Cala-*: Çağırarak, davet etmek, kutsal bir varlığın görüntüsünü yeni bir yere getirmek, ruh çağırarak, ilaç istemek, çare aramak.

Calalga: Çağrı, davet” (Lessing, 2003, s.1590-1591).

Türkçe *yarlıg* sözcüğünü ve bu sözcüğün kökü olan *yar* şeklini Ana Altaycada **nëre* “*ad, bildirme, ilan, düzen, buyruk*” şeklinde kuran Starostin ve arkadaşları bu Ana Altayca şekli Moğolca **nere*, Türkçe **yar-*, Japonca **nër-* ve Korece “(n)ir(h)- sözcükleriyle karşılaştırmışlardır (Starostin vd., 2003, L-Z, s. 973). Türkçede “emir, ferman, buyruk, bildiri, çağrı” anlamlarına sahip olan sözcüğün Korecedeki “ad, söylemek, konuşmak” anlamları dikkat çekicidir.

Hasan Eren ise *yar* sözcüğünün anlamını “tükürük” olarak verdikten sonra bunun Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde de *yar* olarak tespit edildiğine dikkat çeker. Konunun devamında Eren bu sözcüğün kökeninin bilinmediğini Çağdaş lehçelerin bir kısmında ise “tükürük” anlamına gelen *silekey* ve *şilekey* biçimlerinin Moğolcadan geldiğini savunur (Eren, 1999, s. 442).

Türkçedeki nöbetleşmeli kök alomorfları üzerinde duran Karaağaç, farklı mekân ve zamanlarda ve farklı kişilerce kullanılan sözcüklerin tek hecelilik devrinde kök dallanmasına neden olduğuna dikkat çeker ve aynı köklerden gelişen fakat birtakım ses olayları neticesinde anlamı ve yapısı farklılaşan sözcüklere, bu arada özellikle *-ş/-ş-*, *-l*, *-l->y* nöbetleşmeli kök alomorflarına yer

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

verir. Karaağaç alakır-> aykır- sözcüklerini *til* “dil, lisan” kelimesinin dal şekillerini taşıyan örnekler olarak görürken. *Til* sözcüğü ile *tile-* “dilemek”, *te-* “demek”, **il* “dil, lisan”, *ilen-* “ilenmek, beddua etmek”, *al* “dil, lisan”, *alakır-* “haykırmak, bağırarak”, **yal* “dil, lisan”, *yala-* “yalamak”, *yalavaç* “elçi, peygamber”, *kal* “dil, lisan”, *kala-* “söz söylemek” sözcüklerini aynı kökten gelen dal şekilleri olarak betimler. Karaağaç’ın *il-e-n-* “beddua, lanet etmek (*<söylemek>”, *yalavaç* “elçi, peygamber”, *kal*, *kala-*, *alakır-* “bağırarak” sözcükleri ile dil anlamına gelen ve nöbetleşme görülen *til*, *yal*, *kal* **al*, *il* sözcükleri arasında anlamsal değişme ve gelişme ile ses değişimleri neticesinde ilgi kurduğu da görülmektedir (Karaağaç, 2005, s. 90-92).

Kök biçimbirimlerin oluşumu ile ilgili teorisi çerçevesinde Baskakov da KVK seslik düzeni içerisinde görülen değişmelerle Türkçede (K)VK, KV(K) vb. biçimbirimlerin oluştuğunu Türkçede yeni bir biçimbirim oluşturmanın en verimli usullerinden birinin şekil değiştirmek yoluyla ve daha çok da kök başındaki ünsüzün daralması ve düşmesi veya diğer ünsüzlerle yer değiştirmesi yoluyla yapma olduğuna işaret eder. Bu olayla ilgili çeşitli örnekler gösteren bilgin bu teorinin yasalarını da belirler. Baskakov’un ortaya koyduğu ses değişimi yasalarından ilki *y* sesi ve onun değiştirimleri olan *nj*, *dj/tj*, *dz/ç*, *z/s*, *s/z* ünsüzlerinin daralması ve kaybolması ile ilgilidir (Baskakov, 2006, s. 37,38).

Clauson’dan başlamak üzere eserlerinden söz ettiğimiz ve *y-* sesi ile ilgili görüşlerine başvurduğumuz bütün yazarların Türkçe kelime başındaki *y-* sesinin kararsızlığına ve Ana Altaycadaki birçok sestten gelişip Türkçede tek bir *y-* sesi ile temsil edildiğine dikkat çektiği görülmektedir.

Bu yazarlardan özellikle Karaağaç ve Baskakov’un üzerinde dikkatle durduğu bir başka nokta kök biçimbirimlerde meydana gelen değişimin anlamın değişmesine yaptığı etkidir. Karaağaç’ın aynı kökten geliştiğine inandığı **yol* ve **al* şekilleri bu bakımdan dikkat çekicidir (Karaağaç, 2005, s. 90-92).

Biz de *yarlıg* ve bu sözcükten türeyen *yarlıka-* sözcüğünü Karaağaç’ın düşündüğü gibi bir **yal* sözcüğüne bağlamaktayız.

Sözcük başında *n->d->y-* değişmesine dikkat çeken bir başka araştırmacı Yusuf Gedikli olmuştur. *Dılmaç-yalabaç* sözcükleri üzerinde duran Gedikli bazı Türkçe sözcüklerdeki *y* sesinin Macarca’da *ny*’ye karşılık gelmesinden hareket eder. Gedikli, *yalabaç/yalavaç* sözcüklerinin *dılmaç* “tercüman” sözcüğünden türediğini ve anlamlarının “haberci, elçi, peygamber” olduğunu ifade etmektedir. Gedikli bu etimolojik yaklaşımının bir sonucu olarak Türklerin *yalabaç/yalavaç* sözcüklerini “Allah’ın tercümanı, Allah’tan gelen sözleri tercüme eden kişi” anlamlarında kullandıklarını ifade eder. Gedikli *Yalabaç* sözcüğünün sonunda görülen *-baç* ekinin Türkçe *-mak+çı* ekinden kısalıldığını da ileri sürmüştür (Gedikli, 2004, s. 1203-1222). Gedikli’nin de *yalabaç* sözcüğündeki eki atıktan sonra *yal* şeklinde bir kök tasarladığı anlaşılmaktadır. *Yalabaç* sözcüğünün hanın fermanını götüren kişi, sözcü, elçi gibi anlamları düşünüldüğünde ve yine Karaağaç’ın *yalabaç* ve *elçi* sözcüklerini bir **yol* veya **al* şekilleri ile ilgili gördüğü göz önünde tutulduğunda *yalabaç* sözcüğünün de *yar~yal* şekline bağlanabilecek bir sözcük olduğu ve *yarlıg* sözcüğünün kökünün *yar* veya *yal* olarak tasarlanabileceği ileri sürülebilir. Gerek Gedikli’nin gerekse Karaağaç’ın ortaya koyduğu görüşlerin ortaya çıkardığı bir diğer sonuç *yal-til* sözcükleri arasındaki ilginin varlığıdır.

Tatar Türkçesine ilişkin bir etimolojik sözlükte de *yarlı* ve *yarlık* sözcükleri Moğolca car sözcüğüyle ilişkilendirilmektedir:

Yarlı: "fakir, yoksul". Genel Kıpçak *yarlı* "fakir, zavallı". Eski Uygur *yarlıg* "fakir, zavallı; başışlanmış kişi (Kaşgarlı)". Kazakça: *jarılı*, Alt. ağz. *yarlıg*; Eski Türkçe *yar* "çağrı, alarm" kelimesiyle ilgilidir; Eski Türkçe *yarlıg* "fakir" bir kanun hükmünce aşağılanan, horlanan kimse

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

olsa gerek. Karşılaştığımız Çağatay Türkçesi aynı. Eski Türkçe *yarı* "yardım" veya eski *yargı* "yargı, mahkeme". bk. *yarlık*

Yarlık: "yarlık, ferman, yazılı emir". Genel Türkçe *yarlık*. Moğ. *carlık, zarlig* "yarlık, ilan, bildiri". Genel Türkçe, Moğ. *yar, car* "bağırarak söylenen ilan, alarm". Bununla aynı şekilde Eski Tatarca *yargı* "yargı, mahkeme"(Exmetyanov, 2000, s.265).

Yaşayan Türk lehçelerinde de bu sözcüğün *yal* biçiminde bulunan şekillerine rastlamak mümkündür. Kırgızcada *cal* olarak gösterilen sözcüğün diğer taraftan köken olarak *car* ile ilgisi kurulmuş aynı zamanda anlamsal olarak "dil" sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir:

Calga: Eski Türk dilinde *yarlıka ve yarlıgka, yarlıgga söylenişleri vardır*. O söyleyiş *yar+lıg+ka* biçimbirimlerinden oluşmuştur. "Yar" biçimbirimi çağdaş Kırgızcada "car cakırttı" şeklindeki cümlede geçmektedir. Bu köke +lıg eki ulanmasıyla *yarlıg* sözcüğü oluşmuştur. Sözcüğün anlamı "buyruk, ferman"dır. Buna +ga eki eklenip *yarlıg+ga* şekli yapılmıştır. O sözün sesleri kısalıp Kazakçaya *yarlıka* şeklinde gelmiş, Kırgızcada r sesi düşüp *yalga* şekline gelmiştir (Seydakmatov, 1988, s. 83).

Aynı sözlükte yer alan *cala* "yala" sözcüğü de dil ile ilişkilendirilmiş fakat *calga* "yarlıg" ile *cala* "yala" sözcükleri arasında bir ilgi gösterilmemiştir:

Cala: Canlılar dili ile *yalar*. *Cala* sözcüğünün dil ile ilgisi şöyle ispatlanabilir. Altay dilinin Kumandı diyalektinde *dıla* şeklinde söylenen söz Altay edebi dilindeki *dala*, Kırgız dilindeki *cala* sözüne gelişmiştir. Altay dilindeki söz başındaki *d* sesi Kırgızca *j* sesine değişmiştir. Buna +a eklenmesiyle sözcüğün *tıl+ a* olması mümkündür. Eski Türk dilinde *tıl* sözü çağdaş Kırgızcadaki *tul* sözcüğüyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu söze +ga eklenmesiyle sözcük *tılga* şekline gelmiştir. Son sözcük başındaki *t* sesi *d, y* sesleriyle alması ek başındaki *g* sesinin düşmesiyle de *dılga > yalga > calga* şekli gelişmiştir (Seydakmatov, 1988, s. 83).

Kırgızcaya ilişkin bu etimolojik sözlüğün ortaya koyduğu veriler dil ile *yala-* arasında bir ilgi bulunduğunu göstermektedir. Sözlük yazarı *yarlıg* anlamına gelen *calga* ile *cala* sözcükleri arasında bir ilgi kurmamıştır. Oysaki *yarlıg* sözcüğü üzerinde yaptığı ve bizim üzerinde durduğumuz önemli çalışmasında Şinasi Tekin *yarlıg* sözcüğünü "tükürük" anlamındaki *yar* sözcüğüne bağlamakta ve sözcüğün "fakir, sefil" anlamlarını kazandıktan sonra manevi âlemden maddi âlemlerle ilgili bir kavramı karşılamak üzere kullanıldığını ifade etmekteydi. Bu nedenle Kırgızcada da *calga* sözcüğü için "*Buna +ga eki eklenip yarlıg+ga şekli yapılmıştır. O sözün sesleri kısalıp Kazakçaya yarlıka şeklinde gelmiş, Kırgızcada r sesi düşüp yalga şekline gelmiştir.*" (Seydakmatov, 1988, s. 83) denmişse de biz bu sözcüğün yine söz konusu edilen *cala* ile ilgili olduğunu ve bir şekilde *yal* yani "tükürük, salya" ve buradan söz konusu sözlükte de ilgi kurulduğu gibi "dil" ile ilişkili olduğunu düşünmekteyiz.

Yine Türkmen Türkçesine ilişkin bir başka etimolojik sözlükte ise *yal* kökü "yalamak, sürtmek" olarak anlamlandırılmıştır. Bununla birlikte sözlükte belirtilmese bile sözcüğün *yalamak* dolayısıyla "su" ile ilgisi sezilebilmektedir. Yine bu sözlükte *yal* sözcüğü ile *yalbarmak* sözcüğü arasında bir ilgi kurulmuş olması da ilgi çekicidir:

yal – yıl: Birbirinden farklı olan fakat türetilen sözcüklerin anlattığı manalardan asıl kökün bir olduğu sezilen bu sözleri, şu şekilde anlam gruplarına ayırmak mümkündür: 1. *yal* (yalayarak yenilen sulu yemek), *yalamak, yalak, yalama, yalmavuz* gibi sözcüklerde *yal / yala* fiili bir şeyin üzerine dilini sürmeyi, yontmayı, silmeyi anlatır. Sözcük anlamının genişlemesiyle *yal* kökünün bu anlamından faydalanılarak *yalınmak, yalıncañ, yalbarmak* sözcükleri de türetilmiş. Türki (Türkmen) diline özgü olan *a~y* ses değişimi aslında *yal* sözcüğünün *yıl* şekline geçmesiyle ondan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

yılmanmak, yılmıldı, yılım gibi birkaç sözcük ortaya çıkmıştır. *yalamak* ve *yılmamak* eylemlerinin aynı kökten geldiğini görmek zor değildir (Atanyazov2004).

Yal yani “su/tükürük” konuşma eyleminin gerçekleşmesi için ağız içinde gerekli ortamı sağlayan temel sıvılardan biridir. Bizce Şinasi Tekin’in sözcüğün temel anlamı olarak gösterdiği “salya, sümük”, sözcüğün “su” anlamından sonra ortaya çıkmıştır. Zaten Tekin’in verdiği anlamlar da direkt olarak su ile ilişkilidir ve Türkiye Türkçesinde bu sözcüğün su, sıvı anlamına geldiğini gösterecek yeterince sözcük bulunmaktadır:

Yalr: Deniz kenarında bulunan ev, köşk.³

Yalak: İçinden hayvanların su içtiği arık.

Yala-: Dudakları ve ağzın etrafını dil vasıtasıyla ıslatmak ve silmek.

Yar: Boşluk, suyun neden olduğu boşluk, uçurum.

Bu konunun aydınlatılmasında bize ışık tutabilecek en önemli sözcük ise *salyar* sözcüğüdür. Türkçenin en eski ikilemelerinden olan bu sözcük bir taraftan sözcükteki r>l, y>s değişimlerini ortaya koyarken, *yar/yal/sal>tıl/til>dil* sözcükleri arasında da ilişki kurmamıza olanak sağlamaktadır.

Yal/Yar yani “su/tükürük” sözcüğü vücudun türettiği bir sıvıdır. Ağız içinde bu sıvının yokluğunda konuşma eyleminin gerçekleşmesi zorlaşır. Ağız içindeki konuşma için gerekli ortamı sağlayan su yani tükürük, zamanla dilin kendisine ad olmuştur. Tükürüğün konuşma için gerekliliği, olmaması durumunda ise konuşmanın gerçekleşmeyeceği olgusu ağızlarda “ağzın dilin kurusun” bedduasında da yaşamaktadır. Aslında mecazen “öl” anlamlarına gelen bu beddua cümlesi “söz söyleyemeyecek duruma gelmek” ilk anlamı etrafında yapılandırılmış ve bu gerçek durum daha sonra hiç söz söyleyemeyecek duruma gelmek” yani “ölmek” mecazi anlamına taşınmıştır. Bu durum su/tükürük>dil/söz ilişkisinin Türk milletinin hafızasında metaforlaşma aşamalarını göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Sonuç:

1. Yarlıg sözcüğünün kökü *yal/yar* olup temel anlamı “su”dur. Bu kökü su ile ilgili *yal*, *yalak*, *yalı*, *yalan-* gibi sözcüklerde de görebilmekteyiz.

2. Sözcüğün ikinci aşamada kazandığı anlam insan vücudunda bulunan bir sıvı olan “tükürük”tür. Bu anlamıyla sözcük *salyar* > *salya* şeklinde bugün de yaşamaktadır. Aynı bir makale konusu olarak ele aldığımız bu sözcük bir ikilemedir. Bu ikileme aynı kökün tekrarıyla ortaya çıkmış olup Yakut ve Çuvaş Türkçelerinde de sistemli olarak görülen kelime başındaki y->s-değişmesinin yanında biri /l/ diğeri /r/ ile biten ve aynı kökten gelişen *yar* ve *sal* şekillerini de ortaya koymaktadır.

3. Sözcüğün üçüncü aşamada kazandığı anlam “dil”dir. Bu da ağzın içindeki sıvının yani tükürüğün konuşma için gerekliliğiyle ilgilidir. Nitekim ağzın dilin kurusun bedduası “konuşamayacak duruma gel, öl” anlamına gelmekte ve bu beddua bile tek başına tükürük ile konuşma arasındaki ilgiyi, yani tükürük olmaksızın konuşmanın güçlüğünü veya olanaksızlığını ortaya koyacak niteliktedir.

4. *Yar/yal* sözcüğünün ilk anlamı “su, tükürük”, ikinci anlamı “dil/söz” olarak yapılandırıldıktan sonra “ferman, emir” anlamına gelen sözcüğün anlamını *yar+lıg* şeklindeki bir

³ Bu sözcük TDK tarafından 2005 yılında basılan Türkçe Sözlükte Yunanca olarak gösterilmiş, anlamı da “sahil”, “su kenarına yapılmış büyük görkemli ev” olarak verilmiştir. Biz bu sözcüğün *yar/yal*: boşluk, uçurum, suyun açtığı boşluk” sözcüğünün anlamlarından hareket ederek ve *yalı* sözcüğünü de bu köke bağlayarak Türkçe olabileceğini düşünmekteyiz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

yeni şekilden “dillik, dile ait olan, söz” sonra “hanın sözü” daha sonra da “emir, buyruk” olarak yapılandırılmamız mümkün olabilmektedir. Sözcüğün “fakir” anlamı “tükürük” ile ilgili olup salyalı, sümüklü fakir portresinin ortaya çıkardığı durumun adlaşması, bir niteliğin aynı niteliği gösteren bütün durum ve insanlara da ad olarak verilmesi ile ilgili olmalıdır.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III, Dizin*. Hazırlayanlar: O.F. Sertkaya, N. Yüce, K. Eraslan, İstanbul: TKAE Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1988). *Kutadgu Bilig II, Çeviri*. Ankara: TTK Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1991). *Kutadgu Bilig I, Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- ATA, Aysu (1997). *Kıyasü'l-Enbiya, I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- ATA, Aysu (2002). *Harezm-Altınordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- ATA, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi, Karahanlı Türkçesi, Giriş, Dizin, Notlar*. Ankara: TDK Yayınları.
- ATA, Aysu (2007). “Türkçede ‘Yargı’ Bildiren Söz Alanı”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı-Bildiriler**, (editörler) Prof. Dr. Fikret Türkmen, Prof. Dr. Gürer Gülsevin, C. 1, Ankara, s. 225-229.
- ATALAY, Besim (1992). *Divanü Lûgati't- Türk Tercümesi*. I-IV Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- ATANIYAZOV, Soltanşa (2004). *Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü*. Aşgabat.
- BANG, W., ARAT, R. Rahmeti (1987). *Oğuz Kağan Destanı*. Makaleler, Hazırlayan: Osman F. Sertkaya, Ankara: TKAE Yayınları.
- BASKAKOV, N. A. (2006). *Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Sesbilimi*, İstanbul: Multilingual.
- CLAUSON, Sir Gerard (1957). “The Turkish Y and Related Sounds”. *Ural Altaische Bibliothek, Studia Altaica*, ss.33-45.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DANKOFF, R.; KELLY, J. (1982-85). *Compendium Of The Turkic Dialect, I-III*, Harvard University Printing Office.
- DOERFER, Gerhard (1963-1975). *Türkische und Mongolische Elemente im NeuPersischen*. I-IV., Wiesbaden.
- ECKMANN, J. (1995). *Nehcü'l-Feradis*. Yayına Hazırlayanlar: Hamza Zülfiyar, Semih Tezcan, Ankara: TDK Yayınları.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation*. I-II, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- EXMETYANOV, Rifkat (2001). *Tatar Tâlâniñ Kısaça Tarixi-Etimologik Sözlâğâ*. Kazan.
- GEDİKLİ, Yusuf (2004). “Dılmaç~Yalabaç (Yalavaç Denklemi)”. *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. I-II, Ankara: TDK Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- GÜNER, Galip (2013). “Yarlık “Buyruk, Emir, Ferman” Ve Yarlıka- “(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek” Kelimelerinin Kökeni Üzerine Yeni Görüşler” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter*, ss.1553-1560.
- HAMILTON, Russell (1998). *Budacı İyi ve Kötü Prens Masalının Uygurcası (Kalyanamkara ve Papamkara)*. Ankara: Simurg.
- KARAAĞAÇ, Günay (2005). *Dil, Tarih ve İnsan*. “Türkçede Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri”. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖK, Abdullah (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2), Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- LESSING, Ferdinand D. (1986). *A Modern Mongolian-English Dictionary*. Bloomington. Türkçeye tercümesi: Günay KARAAĞAÇ (2003). *Moğolca- Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (2004). “Yarlık Sözü Hakkında”. *TDAY-Belleten*, 2004/2, ss.117-122.
- ÖZYETGİN, Melek (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- POPPE, Nikolaus (1959). *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*. Çeviren: Zeki KAYMAZ, İstanbul:Fatih Ofset.
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SEVORTYAN, E. B. (1974-1997). *Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskix Yazıkov*. I-VII, Moskva.
- SEYDAKMATOV, K.(1988). *Kırgız Tilinin Kıskaca Etimologiyalık Sözdüğü*. Frunze: İlim Basması.
- ŞİRİN USER, Hatice (2009). *Köktürk Ve Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen
- TARAMA SÖZLÜĞÜ* (1996), Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, Talat (1988). *Orhun Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep vd.(2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÜNLÜ, Suat (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi, TİEM 235v/3-450r7*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- VATEK (2011). <http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/Vatectexte.pdf>
- YÜCE, Nuri (1993). *Mukadimetü’l-Edeb*, Ankara: TDK Yayınları